

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.38>

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ

Ванджурак Р.В.,
доктор філософії з права,
докторант Національної академії внутрішніх справ,
адвокат
ORCID: 0000-0002-8474-2276

Ванджурак Р.В. Філософсько-правовий аналіз поняття внутрішнього переконання як складової суддівського розсуду.

У статті наведено глибокий філософсько-правовий аналіз поняття внутрішнього переконання як ключового компонента суддівського розсуду та його ролі у правозастосовній діяльності. Актуальність цього дослідження полягає в тому, що внутрішнє переконання є однією з найскладніших та дискусійних категорій у сфері правозастосування, адже поєднує в собі суб'єктивний психологічний стан судді, його моральну відповідальність та об'єктивні юридичні критерії оцінки доказів. Попри неоднозначність та дискусійність цього поняття, воно залишається ключовим елементом прийняття процесуальних рішень, а тому дослідники прагнуть віднайти спосіб усунення суперечностей та нівелювання ризиків надмірного суб'єктивізму, волюнтаризму чи процесуального свавілля при застосуванні розсуду на основі внутрішнього переконання. Та наряду з цим, дослідження внутрішнього переконання як складової суддівського розсуду вкрай рідко фігурують в наукових розвідках, особливо в призмі дослідження цього поняття з філософсько-правового погляду. Тож автором була здійснена спроба заповнити згадувану прогалину в науковому доробку й визначено метою цього дослідження – здійснити філософсько-правовий аналіз поняття внутрішнього переконання як складову суддівського розсуду. В ході дослідження здійснено логіко-поняттєвий аналіз внутрішнього переконання як правової категорії, а зміст та функції внутрішнього переконання досліджено в таких аналітичних площинах, як: гносеологічній, аксіологічній та онтологічній. Оскільки під час дослідження внутрішнього переконання, як чинника прийняття судових рішень, слід враховувати доволі складну ієрархічну будову цього явища, що включає водночас об'єктивні та суб'єктивні компоненти, за допомогою структурно-функціонального аналізу вдалося з'ясувати змістовну специфіку та роль кожного із них в системній організації внутрішнього переконання як складової судового розсуду. В результаті проведеного дослідження здобуто висновок, що внутрішнє переконання – це складана суб'єктивно-об'єктивна категорія, яка потребує балансу між свободою суддівського розуму та суворими критеріями доказовості, тоді як для протидії суб'єктивізму в судових рішеннях необхідне узгодження нормативного регулювання з логічними критеріями обґрунтованості, що здатне забезпечити справедливість та законність правозастосовної діяльності.

Ключові слова: внутрішнє переконання, суддівський розсуд, дискреційні повноваження, суб'єкти правозастосування.

Vandzhurak R.V. Philosophical and legal analysis of the concept of internal conviction as a component of judicial discretion.

The article provides a deep philosophical and legal analysis of the concept of internal conviction as a key component of judicial discretion and its role in law enforcement activities. The relevance of this study lies in the fact that internal conviction is one of the most complex and debatable categories in the field of law enforcement, as it combines the subjective psychological state of the judge, his moral responsibility, and objective legal criteria for evaluating evidence. Despite the ambiguity and debatability of this concept, it remains a key element of procedural decision-making, and therefore researchers seek

to find a way to eliminate contradictions and level the risks of excessive subjectivism, voluntarism, or procedural arbitrariness when applying discretion based on internal conviction. But along with this, studies of internal conviction as a component of judicial discretion rarely appear in scientific research, especially in the context of studying this concept from a philosophical and legal perspective. Therefore, the author attempted to fill the aforementioned gap in scientific work and set the goal of this study as to conduct a philosophical and parsimonious analysis of the concept of internal conviction as a component of judicial discretion. During the study, a logical-conceptual analysis of internal conviction as a legal category was carried out, and the content and functions of internal conviction were investigated in such analytical planes as: epistemological, axiological, and ontological. Because, when studying internal conviction as a factor in judicial decision-making, one should take into account the rather complex hierarchical structure of this phenomenon, which includes both objective and subjective components, using structural-functional analysis, it was possible to clarify the substantive specificity and role of each of them in the systemic organization of internal conviction as a component of judicial discretion. As a result of the research, the conclusion was reached that internal conviction is a complex subjective-objective category that requires a balance between the freedom of the judicial mind and strict criteria of evidence, while to counteract subjectivism in judicial decisions, it is necessary to harmonize regulatory regulation with logical criteria of validity, which can ensure the fairness and legality of law enforcement activities.

Key words: internal conviction, judicial discretion, discretionary powers, law enforcement entities.

Постановка проблеми. Мабуть в кожній галузі знань є «проблемні питання», які провокують часті дискусії, жодна з яких, як правило, не закінчується спільним знаменником. Одним із таких у праві (мова йде про його правозастосовну сферу) є суддівський розсуд, тобто узаконена здатність судді ухвалювати процесуальне рішення, виходячи не лише з обставин справи і наявних у ній доказів, але й на основі свого внутрішнього переконання. Нам видається, якраз останнє і є найбільшим провокатором згадуваних дискусій. Вочевидь, це пов'язано перш за все зі змістовною неоднозначністю самого поняття «внутрішнє переконання», адже, з одного боку, – «переконанням» можна визнати аж ніяк не будь-яку позицію, а лише достатньо обґрунтовану для позбавлення сумнівів щодо її прийнятності, тоді як з іншого боку, – його «внутрішній» (а, отже, суб'єктивний) характер асоціює зміст цього поняття здебільшого із залежністю від людської волі, що несе у собі суттєві ризики суддівського свавілля.

Разом з цим, попри гостру дискусійність поняття «внутрішнє переконання», науковий доробок за темою навряд можна назвати достатньою мірою опрацьованим, особливо, коли мова йде про його аналіз у філософсько-правовому ключі.

Вочевидь, відсутність ґрунтовних досліджень по заданій проблематиці становить значну прогалину в науковому доробку процесуального права, позаяк фактично залишається не дослідженим один із складників суддівського розсуду, що й так постійно потерпає в дискусіях на предмет виправданості такого інструментарію правозастосовної діяльності. Бажаючи мінімізувати розмір вказаної прогалини в наукових розвідках за темою, **метою цього дослідження** є дослідити поняття внутрішнього переконання як складової суддівського розсуду у філософсько-правовому ракурсі.

Стан опрацювання проблематики. В сучасній юридичній літературі все частіше спостерігаються доволі гострі дискусії з приводу питань, пов'язаних з вивченням змісту, механізмів формування та впливу на судові рішення такого феномену, як внутрішнє переконання. Головним мотивом таких дискусій, як вже було вказано вище, виступає перш за все своєрідна змістовна неоднозначність самого поняття внутрішнє переконання.

Так, на думку І.Р. Серкевич та Ю.О. Лісіциної оцінка доказів за внутрішнім переконанням має кілька аспектів: юридичний, психологічний та моральний. Судді оцінюють докази не будучи пов'язані заздалегідь приписами закону про силу та значення тих чи інших доказів в умовах незалежності й заборони впливати на їх вирішення, адже оцінка доказів ґрунтується на об'єктивному та всебічному розгляді всієї їх сукупності та обставин справи в цілому. Психологічно внутрішнє переконання означає – стан свідомості і почуттів судді, коли він при ухваленні остаточного рішення впевнений у його правильності, не сумнівається в безпомилковості свого рішення і готовий діяти відповідно до цього (засудити або виправдати тощо)» [1, с. 53].

В той час, як визначає Н.Л. Дроздович, внутрішнє переконання судді – це стан свідомості, що відображає результат розумової суб'єктивної діяльності судді в процесі судочинства щодо оцінки

доказів з метою достовірного встановлення фактичних обставин конкретної кримінальної справи, що входять до предмета доказування, результат якої втілюється в судовому рішенні [2, с. 253]. При цьому, суб'єктивний характер внутрішнього переконання не тільки не слід протиставляти об'єктивному змістові його предмета, а, навпаки, воно повинно передбачати цей зміст.

Разом з тим, варто визнати, що легалізоване наразі право суб'єктів правозастосування під час ухвалення процесуального рішення застосовувати внутрішнє переконання в практично необмеженому вигляді, і є тим «збудником», що з року в рік плекає неприязнь і страх громадян перед правоохоронними та судовими органами, що, зрештою, і ретранслюється відсотком довіри людей до останніх [3, 2023, с. 246].

Методологія дослідження. З огляду на те, що апеляція до внутрішнього переконання суб'єктів правозастосовної діяльності під час дискреційного прийняття процесуальних рішень викликає найбільшу кількість проблемних питань, пов'язаних з суб'єктивним характером такого критерію, в цьому дослідженні насамперед здійснено логіко-поняттєвий аналіз внутрішнього переконання як правової категорії. Він полягає в оцінці (з точки зору логічних вимог до побудови дефініцій) найбільш поширених у сучасній науковій літературі підходів до визначення його змісту та ролі у розсудових процедурах.

Окрім того, зміст та функції внутрішнього переконання досліджено у наступних аналітичних площинах: гносеологічній (на предмет співвідношення його об'єктивних та суб'єктивних чинників), аксіологічній (з точки зору його ціннісної детермінації), онтологічній (в плані його залежностей від суспільнобуттєвих умов його формування та функціонування). Тим самим переслідувалася мета узгодження юридичних характеристик цього феномена з фундаментальними філософсько-правовими засадами його теоретичного осмислення та практичної реалізації. Нам видається, що такий методологічний підхід здатен забезпечити можливість обґрунтованого вирішення численних дискусійних питань та суперечностей у концептуальних підходах до вивчення сутності та механізмів формування цього невід'ємного компонента суддівського розсуду.

Досліджуючи внутрішнє переконання як чинник прийняття судових рішень, слід враховувати доволі складну ієрархічну будову цього явища, що включає водночас об'єктивні та суб'єктивні компоненти. Тож і у цьому контексті було використано метод структурно-функціонального аналізу для з'ясування змістовної специфіки та ролі кожного із названих компонентів в системній організації внутрішнього переконання як складової судового розсуду.

Виклад основного матеріалу. З руйнуванням інквізиційного феодального суду після Великої французької буржуазної революції 1789–1793 років новою владою Франції було запроваджено суд присяжних, розгляд справ у якому почав здійснюватися на основі внутрішнього переконання суддів (на противагу домінуючій раніше системі формальних доказів, що передбачала оцінку останніх на підставі низки основоположних процесуальних догм). Саме у той час французькими юристами в науковий обіг був введений термін «внутрішнє переконання», і це було не випадково, бо в основі світосприйняття пануючого класу Франції того часу були різноманітні філософські школи ідеалізму, які зв'язували питання встановлення істини зі свідомістю людини. Детермінізм, матеріалістична теорія пізнання в XVIII столітті тільки починали розроблятися і не набули ще широкої популярності. Вплив ідеалізму позначився й на дослідженнях свідомості людини. Під свідомістю розумівся замкнений у собі внутрішній світ, який відображає не зовнішнє буття, а самого себе. У силу цього проголошувалось, що внутрішнє самоспостереження повинно братися за основу будь-якого знання [4, 2015, с. 79].

Стосовно ж юридичного змісту цього поняття, то його визначення впливає з того, що становлення системи доказування на основі внутрішнього переконання стало своєрідною «антитезою» згадуваній вище формальній (легальній) теорії доказів, заснованій на чітких правилах та жорстких алгоритмах прийняття процесуальних рішень. Відповідно, правовий аспект внутрішнього переконання судді інтерпретується, по-перше, як гарантування законом відсутності будь-яких заздалегідь встановлених правил про силу і значення окремих доказів, а, отже, можливості їх вільної суддівської оцінки; по-друге, як законне зобов'язання суб'єктів доказування здійснювати процесуальну діяльність на основі всебічної, повної та об'єктивної перевірки всіх зібраних у справі доказів і таким же чином розглядати всі обставини справи у їх сукупності; по-третє, як зобов'язаність кожного суб'єкта доказування мотивувати, обґрунтовувати свої висновки по справі у відповідних процесуальних документах; по-четверте, як законодавчі гарантії невторчання у суддівську оцінку доказів з боку інших органів чи осіб, надаючи судові можливість оцінити докази та прийняти рішення без будь-якого стороннього впливу.

Тож у юридичному плані тлумачення змісту поняття внутрішнього переконання увага звертається у першу чергу на неможливість прямого контролю над внутрішнім переконанням судді, закон передбачає лише гарантії його правильного формування, а також обов'язок обґрунтувати внутрішнє переконання, створюючи тим самим можливість його перевірки вищестоящими судовими інстанціями. Таким є значення правового аспекту внутрішнього переконання судді, решта його аспектів знаходяться за межами правового регулювання й утворюють сферу дії психологічних, морально-етичних та інших факторів [2, с. 255].

У той же час, варто відзначити, що навіть у цьому аспекті в сучасній юридичній літературі не простежується єдність позицій науковців щодо природи внутрішнього переконання та чинників, що впливають на його формування та реалізацію, позаяк це поняття охоплює наступні функціональні сфери та компоненти:

- 1) індивідуальні знання набуті суддею до акту оцінки доказів;
- 2) процес пізнання інформації, наданих або отриманих суддею доказів;
- 3) усвідомлення суддею міри своєї незалежності;
- 4) емоційний стан судді у ході дослідження доказів;
- 5) вольовий стимул, що спонукає суддю до регламентованих процесуальним законом практичних дій;

- 6) зовнішню обґрунтованість та аргументованість прийнятого рішення в процесуальних актах.

Таким чином, внутрішнє переконання судді – це складне багатогранне поняття, яке виступає, і як передумова, і як процес, і як результат пізнавальної діяльності судді. До того ж, внутрішнє переконання є основою формування суддею висновків у вирішуваній ним справі. При цьому, суттєву роль у формуванні внутрішнього переконання судді відіграють такі несхожі за своїм змістом поняття, як совість, інтуїція та правосвідомість [5, с. 118].

Тобто, як бачимо, окрім суто юридичного свого аспекту, внутрішнє переконання також має психологічний та моральний виміри. При цьому, з точки зору психології, внутрішнє переконання означає стан свідомості та емоційної сфери судді, коли він, приймаючи остаточне рішення, має відчуття абсолютної впевненості у його правильності та не має жодних сумнівів щодо безпомилковості свого висновку. У такому разі йдеться про його психологічну готовність прийняти рішення щодо засудження або виправдання підсудного. Моральне ж значення суддівської діяльності за внутрішнім переконанням полягає у відповідальності, яку несе суддя перед своєю совістю за прийняте рішення відносно доказовості або недоказовості обвинувачення та його наслідки. Будучи сувереном (без зовнішньої залежності чи підпорядкування) в прийнятті рішення, суддя морально відповідає за його правильність перед суспільством, а також обвинуваченим, потерпілим та іншими учасниками процесу.

Звичайно ж, щойно згадані аспекти та чинники внутрішнього переконання як компонента суддівського розсуду мають здебільшого суб'єктивний характер, будучи залежними від волі, свідомості, індивідуального досвіду, психологічних схильностей, настроїв суб'єктів правозастосування тощо. Разом з тим, поняття «переконання», на відміну, скажімо, від «гадки» чи «вірування», передбачає таку ключову змістовну ознаку, як «обґрунтованість істинними підставами». Тож вихідним елементом внутрішнього переконання є знання про події, що досліджуються. Переконання виникає, формується та розвивається одночасно зі знанням. Своєю чергою знання, що являються основою та базисом переконання, утворюють його об'єктивну сторону, адже, щоб склалось конкретне внутрішнє переконання недостатньо тільки володіти істинним знанням, – потрібне усвідомлення суддею цього знання як істинного [5, с. 119].

Таким чином, через доволі багатобічний зміст поняття внутрішнє переконання вже досить давно тривають дискусії науковців не лише з приводу його визначення, але й, взагалі, стосовно доцільності визнання його статусу як правової категорії. При цьому одні дослідники переконані в необхідності застосування внутрішнього переконання [6]; другі стверджують про таку можливість лише у разі розгляду «важких справ» [7]; треті – про непотрібність цього інструменту взагалі, оскільки кожна правова проблема має тільки одне правильне рішення, не залишаючи місця для суддівського розсуду. Приміром до третіх відноситься американський і британський юрист, політолог, філософ і теоретик права, творець концепції «права як цілісності/чесності» – Р. Дворкін, який відстоював тезу, що «жодне судження, в принципі, не можна вважати істинним доти, поки його істинність не буде фактично встановлено або ж, принаймні, обґрунтованою логічно» [8, с. 81].

Іншими словами, в сучасній юридичній літературі спостерігається доволі широкий спектр підходів до концептуального осмислення аналізованої категорії, у розмаїтті яких можна виділити як радикальні (що мають чітку об'єктивістську або ж суб'єктивістську спрямованість), так і інтегративні (зорієнтовані на пошук функціонального взаємоузгодження суб'єктивних та об'єктивних аспектів феномену внутрішнього переконання) дослідницькі позиції стосовно останнього.

На думку прибічників об'єктивістського підходу, такий предикат, як «внутрішнє» варто тлумачити виключно у сенсі правової свободи суб'єктів прийняття процесуальних рішень від будь-якого впливу та тиску із-зовні (з боку державних органів, громадськості, ЗМІ тощо); але свободу внутрішнього переконання не можна розуміти як свавілля, як особистий, ні від кого не залежний розсуд, що не має ніякого об'єктивного підґрунтя. Внутрішнє переконання повинно бути правильним і повним відображенням слідчим, прокурором, суддею об'єктивно існуючих обставин справи. Внутрішнє переконання, будучи результатом оцінки доказів, служить суб'єктивним вираженням об'єктивної істини [4, с. 80]. В іншому випадку його не можна обґрунтовано вважати «переконанням», а лише інтуїтивною здогадкою чи суто вольовим рішенням, за яким не стоїть певна раціонально прийнятна аргументація. Внутрішнє переконання принципово відрізняється від інтуїції. Воно формується в ході об'єктивного пізнання реальної дійсності, ґрунтується на всебічних дослідженнях і оцінених доказах та їх джерелах. Прийти до висновку за внутрішнім переконанням, це – усвідомити єдину правильність того, що стверджується чи відкидається, мати обґрунтовану впевненість в істинності своїх суджень і необхідний для цього об'єктивний матеріал [4, с. 81].

Тут варто відзначити, що тенденція до об'єктивізації підходів у доказовій методології спостерігається не лише у сфері кримінального процесу, де діє доволі жорсткий стандарт доказування «поза розумним сумнівом», закріплений ч. 2 ст. 17 КПК України та призначений для створення відповідних нормативних обмежень суб'єктивізму під час здійснення кримінального провадження. Подібні обмеження пропонується запровадити і у царині правового регулювання цивільного процесу, де відсутнє пряме посилання на стандарти доказування, які виступають невід'ємною частиною змагального судового процесу. Натомість, в ч. 1 ст. 89 ЦПК України, як і в інших процесуальних кодексах, присутнє таке поняття, як внутрішнє переконання, за яким суд повинен оцінювати докази, і яке науковці вважають протиставленням стандартам доказування та спробою встановити штучні рамки для застосування цього принципу оцінки судом доказів. Деякі науковці взагалі вважають внутрішнє переконання одним із стандартів доказування. Втім, суттєвим недоліком оцінки доказів судом за внутрішнім переконанням є суб'єктивність та індивідуалізована оцінка доказів [9, с. 183].

Дослідники цієї проблеми також зауважують, що, з огляду на посилення засади змагальності судового процесу й неможливості суду проводити розслідування обставин справи за власною ініціативою, у сучасному цивільному процесуальному праві України покладення на суд обов'язку встановити об'єктивну істину та пов'язувати з нею обґрунтованість судового рішення не вбачається можливим. Відповідно, у більшості цивільних справ неможливо встановити об'єктивну істину, що може залишити сумніви щодо визнання певного факту встановленим [10]. При цьому передбачається, що стандарт доказування – це мінімальний, пороговий ступінь суб'єктивної впевненості, переконаності судді (присяжних) в істинності спірного факту, коли суд доходить або повинен доходити висновку про достатність доказів і визнання тягара доведення виконаним; при досягненні цього порогового рівня тягар спростування переноситься на опонента, і якщо той своїми контрдоказами не знизить впевненість суду нижче рівня стандарту доказування, суд буде виходити з визнання факту встановленим [11, с. 228].

Попри те, що посилання на внутрішнє переконання можна знайти в процесуальних кодексах багатьох країн, прибічники даного підходу заперечують припустимість свавільної оцінки доказів на підставі внутрішнього переконання, оскільки для її здійснення суд має виконати низку умов:

1) надати можливість сторонам реалізувати своє право (і одночасно виконати обов'язок) на доведення тих обставин, на які вони посилаються. Хоча суд не бере активної участі у процесі збирання доказів, у деяких випадках він може за власної ініціативи збирати докази (ст. 13, 81 ЦПК України);

2) відхилити докази, що є недопустимими, недостовірними чи неналежними, спочатку вирішуючи питання, чи приймати їх до розгляду, долучивши до матеріалів справи, а остаточно – у нарадчій кімнаті, надаючи оцінку доказам у сукупності;

3) здійснити безпосереднє дослідження доказів та відповідно до свого внутрішнього переконання зробити висновок щодо достатності доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи.

І саме в контексті реалізації останньої умови – встановлення достатності доказів – постає питання, а чи дійсно зібраних доказів вистачає для підтвердження чи спростування позиції сторін та з'ясування об'єктивної істини, тобто чи виконано стороною тягар доказування, покладений на неї процесуальним законодавством? [11, с. 228].

Якщо в країнах континентального права при вирішенні згаданого питання спостерігається схильність до концепції внутрішнього переконання, то для країн англо-американського права здебільшого характерне застосування низки стандартів доказування, оскільки вважається, що в змагальному процесі неможливо встановити об'єктивну істину. Відповідним чином, суд змушений вдаватися до використання певних конструкцій та припущень, здатних сприяти спрощенню та переконливості доказових процедур. Саме така функція покладається на стандарти доказування, котрі визначають мінімальний ступінь суб'єктивної впевненості судді в істинності спірного факту.

Зокрема, у Великій Британії використовуються, головним чином, два стандарти доказування: «баланс ймовірностей», згідно з яким факт визнається доведеним тоді, коли комплекс представлених стороною доказів дозволяє судді дійти висновку про те, що спірний факт ймовірніше існує, аніж не існує (його зазвичай застосовують у цивільних справах); та стандарт доказування «поза розумних сумнівів», який використовується в кримінальних справах і є, вочевидь, більш суворим, оскільки вимагає раціональної неприйнятності альтернативного висновку.

Слід зауважити, що ведучи мову про такий стандарт доказування, як «баланс ймовірностей», варто згадати, що, за характеристикою судді Б. Хейл (яка свого часу очолювала Верховний суд Великої Британії), цей стандарт став своєрідним «рятувальним кругом» для британського правосуддя, що потопало у «морі» цивільних справ. Так, в одному із своїх виступів під час розгляду справи про насилля над дитиною (де суддя першої інстанції виявився неспроможним прийняти показання жодного зі свідків, оскільки не було інших незалежних доказів, які допомогли б йому визначитися зі співвідношенням ймовірностей щодо наявності чи відсутності факту зловживання) вона зазначила: «Якщо судова система в цій країні регулярно опиняється в такому стані, наша система цивільного та сімейного правосуддя швидко зупиниться. У цій країні нам не потрібно документального підтвердження. Ми сильно покладемося на усні докази, особливо тих, хто був присутнім, коли відбувалися події, що припускаються. День за днем, по всій країні, з великих і дрібних питань, судді приймають рішення, кому саме належить вірити. Вони керуються багатьма речами, включаючи притаманні їм ймовірності, будь-яку сучасну документацію чи записи, будь-які непрямі докази, які спрямовані на підтвердження одного викладу, а не іншого, та загальне враження про характер і мотивацію свідків. Завдання складне, воно повинно бути виконано без упереджень та заздалегідь задуманих ідей. У нашій правовій системі, якщо суддя вважає більш ймовірним, що щось відбулося, то це трактується як таке, що мало місце. Якщо суддя вважає, що це швидше за все не відбулося, тоді це вважається як таке, що не мало місця. Але, кажучи загалом, суддя здатний вирішити, де істина, без необхідності покладатися на тягар доказування» [12].

Втім, строго кажучи, з точки зору раціональних критеріїв прийнятності доказових процедур, навряд чи можна визнати належним доказ, ймовірність якого є нижчою за 100% (а, тим більше, якщо ця ймовірність ледь долає 51-відсотковий бар'єр). Адже це означає, що він цілком може виявитися «лжесвідченням», долучення якого до доказової бази суперечить головному логічному правилу аргументації. Відповідно, в системі загального права цю логіко-гносеологічну ваду доказового процесу прагнуть компенсувати надмірною кількістю процедурних правил, дотримання яких якщо й не сприяє встановленню істини по справі, однак суттєво звужує об'єктивно-правові рамки зловживання дискреційними повноваженнями з боку суб'єктів правозастосування.

У цьому відношенні вбачається за доречне згадати наведений у книзі професора Університету Колорадо У. Піцци «Судочинство без істини» порівняльний аналіз англо-американської та континентальної систем кримінального процесу. Зокрема, він наводить аналогію з правилами американського та європейського футболу: для першого характерною є велика кількість правил та інструкцій (часто заплутаних та незрозумілих глядачам; при цьому – максимально формалізованих, що призводить до того, що матчі, через численні перерви для з'ясування дотриманості цих правил, можуть тривати годинами); натомість у європейському футболі набір правил значно коротший і зрозуміліший, а несуттєві їх порушення можуть навіть не призводити до зупинки у

грі, і, як наслідок, матчі зазвичай закінчуються у запланований час, їх результат є зрозумілим та прогнозованим, оскільки перемогу здобуває команда, яка дійсно виявилась сильнішою у грі [13, с. 9]. Що ж стосується кримінального процесу, то його «одержимість вимогою досконалості у нашій системі значно перевершує американський футбол», в результаті чого «навіть його мета залишається суддями поза належною увагою, оскільки суддя намагається дотриматись всіх умовностей конкретної процедури», що, зрештою, призводить до своєрідної «процесуальної наркоманії» [13, с. 14].

Разом з тим, як зазначає автор, жодна судова система не заслуговує на повагу громадян, не забезпечуючи при цьому високу ймовірність того, що винуватий буде засудженим, а невинуватий – виправданим. Зрозуміло, що така повага навряд чи є досяжною за межами прагнення встановити істину. Однак, характеризуючи змагальну судову систему США, У. Піцци стверджує, що «ми розробили систему, яку можна назвати розважальною і яка значний акцент робить на темі перемог та провалів, але, на жаль, ніяк не сприймає вимогу досягнення істини» [13, с. 20].

Впровадження змагальної моделі в організацію вітчизняного судочинства супроводжується відповідним дистанціюванням у правових основах його регулювання від принципу встановлення об'єктивної істини, а, отже, й тенденцією до суб'єктивізації методологічних підходів у тлумаченнях змісту поняття внутрішнього переконання. Ця тенденція виявилася, так би мовити, «концептуальною протиположністю» описаним вище об'єктивістським підходам. Вона ґрунтується на тезі про те, що «там, де є чітке правило, жорсткий алгоритм отримання висновку та прийняття рішення, немає місця внутрішньому переконанню судді» [2, с. 251]. Тож, попри наявність цілком очевидних переваг формалізованого підходу до здійснення судочинства (адже при цьому нівелюється суб'єктивний фактор розсуду, зводяться до мінімуму суддівські помилки та досягається суттєвий економічний ефект у діяльності суду), такий підхід не виправдав себе перш за все з ґносеологічних позицій. Основою наукового чи будь-якого іншого пізнання є змістовні творчі процеси, які неможливо звести до формально-логічних конструкцій. Ці положення цілком стосуються й судового доказування з його безмежним різноманіттям конкретних ситуацій. Універсального алгоритму, придатного для всіх випадків доказування, не існує, й навряд чи такий можливо створити. Тому основою оцінки доказів залишається внутрішнє переконання. При цьому історичний аналіз свідчить про те, що вільна оцінка доказів була історично першим способом доказування у суді [2, с. 251].

Однак, на нашу думку, з приводу такої «суб'єктивно-акцентованої» позиції щодо сутності внутрішнього переконання та його місця у суддівській дискреції слід зробити низку критичних зауважень.

По-перше, «вільна оцінка доказів» не повинна інтерпретуватися як їх «довільна оцінка». Адже така «вільність» полягає виключно у процесуальній автономії суб'єктів правозастосування під час формування та ухвалення судових рішень, які мають бути належним чином обґрунтовані на підставі результатів ретельного комплексного дослідження об'єктивно-фактичних обставин справи та перевірених свідчень. Трактуючи ж зміст внутрішнього переконання як суто суб'єктивну (емоційну, волюву, індивідуально-ціннісну тощо) схильність, неможливо вирватися за межі «диявольського кола» постправди, яка є несумісною з сутнісним призначенням науки та ідеєю права.

По-друге, формально-логічні основи доказування являють собою аж ніяк не «універсальні алгоритми» здійснення пізнавальних, пошукових чи аргументаційних операцій. Їхня «універсальність» полягає у визначенні критеріїв доказовості, дієвості яких не залежить від змістовної специфіки міркувань. При цьому у будь-якій міркувальній ситуації ними визначається не конкретний хід її побудови, а умови раціональної прийнятності висновків на кожному її «кроці». Відповідно, логічну раціоналізацію формування внутрішнього переконання в процесі суддівського розсуду не слід отождествлювати з його «формалістичною стандартизацією». Скажімо, коли йде мова про розробку загальної методологічної моделі розслідування, не варто тлумачити це як намагання побудувати певний «універсальний спосіб» вирішення певних завдань у цій сфері. Адже такий метод, що міг би замінити собою та «витіснити» решту, принципово не є можливим вже навіть через потенційну необмеженість специфікацій злочинної діяльності, які зумовлюють потребу у відповідних специфікаціях методів її розслідування. Проте ця обставина, безумовно, не означає, що підбір і застосування конкретних аналітико-пошукових та криміналістичних методик є абсолютно довільним, хаотичним процесом. Його організація передбачає узгодженість з певними метаметодологічними засадами, на підставі яких, власне, і визначають, де, коли і для чого має

бути використана певна методика. Тож «універсальний характер» таких засад полягає в тому, що вони виконують роль загальних принципів визначення умов доцільності застосування будь-яких методів розслідування (логічних, психологічних, експертно-криміналістичних тощо) [14, 2020, с. 87], тоді як сама організаційна побудова цього застосування у кожному конкретному випадку є творчим процесом, що не може бути формально передвизначеною та алгоритмізованою. Подібним чином, ведучи мову про логічні основи внутрішнього переконання у дискреційному процесі, слід мати на увазі, що на цьому рівні розсуду забезпечується, з одного боку, реалізація інтегративно-методологічної функції таких основ (тобто визначення на їх підставі оптимальних для розглядуваної справи форм комплексного застосування загальних та спеціальних аналітико-дослідних методів). З іншого ж боку, будучи незалежними від людської волі та свідомості, логічні принципи, закони та правила є джерелом об'єктивізації дискреційних міркувань загалом та їхнього підкріплення аргументами, переконливості яких є не лише «внутрішньою».

По-третє, з огляду на забезпечення незалежності суддів у їхній професійній діяльності, законодавством не передбачене існування процесуальної відповідальності як одного із самостійних видів юридичної відповідальності суддів, оскільки результати процесуальної діяльності судді щодо вирішення ним справ є винятково проявом правової позиції судді, його власного переконання [15, с. 183]. Проте навіть в умовах змагальної моделі судочинства судді не звільняються від обов'язку всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх значущих обставин справи та оцінювання наданих судові доказів з точки зору їх належності, допустимості, достовірності та достатності для прийняття відповідного процесуального рішення (як це передбачено, зокрема, ч. 1 ст. 94 КПК України). І якщо результати такого оцінювання будуть мотивовані простим посиленням на «особисту впевненість» або ж «внутрішню довіру» до свідчень тієї чи іншої сторони (ігноруючи при цьому об'єктивно-логічні умови їхньої прийнятності та ті докази, що йдуть у розріз із суддівськими висновками), то такий стан речей навряд чи сприятиме підвищенню авторитету судової влади в суспільстві.

Відзначені обставини схилиють до висновку про неможливість несуперечливого зведення сутнісного змісту внутрішнього переконання виключно до яких-небудь об'єктивних чи суб'єктивних підвалин. У першому випадку така суперечливість стає результатом штучного нівелювання творчого характеру людської свідомості, а у другому – дистанціювання від головної гносеологічної мети, що полягає у прагненні адекватного усвідомлення дійсності. Тож наразі в юридичній літературі дедалі активніше просувається ідея щодо інтегративного підходу до тлумачення розглядуваного поняття як такого, що змістовно охоплює як об'єктивно-логічні, так і суб'єктивно-психологічні аспекти.

Так, наприклад, у кримінальній процесуальній сфері – суддівське переконання завжди складається на основі раціонального пізнання причинно-наслідкових та інших зв'язків між фактами об'єктивної дійсності, їх співвідношення із заборонами кримінального права, чуттєвого переживання отриманих у кримінальній справі результатів пізнання, зроблених правових висновків. Крім того, на формування суддівського переконання впливають соціально-психологічні та позасудові чинники (наприклад, поведінка обвинуваченого в суді, оцінка засобів масової інформації тощо) [1, с. 55].

Таким чином, з одного боку, внутрішнє переконання як відношення суб'єкта правозастосування до своїх знань, висновків і рішень та почуття впевненості є психологічною категорією, що являється першою частиною терміна – «внутрішнє». Ця категорія, по суті, виражає суб'єктивну впевненість у відповідності суб'єктивної оцінки об'єктивно наявним обставинам чи фактам [16, с. 88]. З іншого ж боку, суб'єктивність внутрішнього переконання, як його форма, не лише не відкидає, а, навпаки, передбачає об'єктивний зміст. У цьому аспекті внутрішнє переконання є однією з форм відображення об'єктивної дійсності. Являючись відображенням об'єктивної дійсності, внутрішнє переконання, в цей же час, не виконує ролі критерію істинності того, що пізнається у кримінальній справі. Критерій істини в цій галузі, як і в інших галузях пізнання, – практика [16, с. 88], оскільки саме в контексті останньої відбувається синтез та взаємоузгодження суб'єктивного й об'єктивного. Тож будь-яке внутрішнє переконання суддів має ґрунтуватися на практично перевірених доказах та об'єктивно-логічних зв'язках з останніми суддівськими висновками та рішеннями. Відповідно, «внутрішнє переконання – це суб'єктивно-об'єктивна категорія. Суб'єктивна сторона полягає в тому, що це – суто індивідуальний результат пізнавальної діяльності конкретної людини. Переконання – якісно особливий стан свідомості, який за своєю природою не може

бути отриманий ззовні у готовому вигляді. Творчо-інтелектуально опановуючи знання на основі професійної практичної діяльності, суб'єкт перетворює знання на свої переконання. Причому в цьому процесі беруть участь всі сторони його психіки, інтереси й установки, спосіб мислення, моральні ідеали, вольові якості, властивості характеру, темпераменту – всі індивідуальні особистісні характеристики, які надають переконанню емоційного забарвлення [1, с. 56].

До того ж, у контексті розглядуваного (інтегративного) підходу до аналізу змісту внутрішнього переконання останнє тлумачиться як метод (засіб) і, водночас, як результат оцінки доказів та ухвалюваних на їх підставі процесуальних рішень. Зокрема, як засіб оцінки доказів, внутрішнє переконання передбачає наявність внутрішніх критеріїв, до яких відносять закони та правила логічного мислення, на яких будується розумова діяльність судді. Серед них основними є аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, порівняння встановлених у справі фактів та наявних доказів, що їх підтверджують, а також закони тотожності, несуперечності, виключеного третього, достатньої підстави; індуктивні та дедуктивні форми умовиводів. При цьому також зауважується, що внутрішні критерії оцінки доказів не слід зводити лише до певних логічних операцій або головної ролі абстрактного мислення, що підпорядковується логічним законам і правилам, оскільки оцінка як процес, що відбувається у свідомості людини, містить також емоційну складову. Остання проявляється, передусім, у вигляді почуття впевненості чи сумнівів при формуванні внутрішнього переконання судді.

Окрім того, внутрішнє переконання судді формується в умовах боротьби поглядів та інтересів. Такі умови викликають труднощі і відбиваються на емоційному аспекті внутрішнього переконання, який характеризується наявністю певних емоційних, чуттєвих вражень судді, які також впливають на остаточну оцінку, а отже, є її внутрішніми критеріями [17, с. 45].

Аналізуючи внутрішнє переконання як засіб оцінки доказів та прийняття процесуальних рішень, слід акцентувати увагу й на тому, що до значущих у цьому відношенні критеріїв слід віднести й базові цінності правового та морального світогляду суб'єктів правозастосування. Специфіка сутнісної природи права полягає насамперед у тому, що вона не зводиться виключно до онтологічної площини правових явищ, в межах якої відомості про них оцінювалися б виключно у категоріях «істинності» та «хибності» (в залежності від того, чи відповідає зміст цих відомостей дійсному станові речей, чи суперечить йому). Тож головною метою права є нівелювання «розриву» між дійсним, наявним станом суспільних відносин та належним, бажаним (з точки зору домінуючих у соціумі уявлень про умови розумного та справедливого порядку). Відповідно, правові норми та рішення мають бути зорієнтованими на те, щоб їхня реалізація сприяла перетворенню суспільства у напрямку визначеного згаданими ціннісними уявленнями належного стану. Тобто, окрім свого онтологічного виміру право характеризується ще й деонтологічним, в межах якого відомості про правові феномени оцінюються не стільки в плані їхньої істинності, скільки з точки зору їхньої доцільності (з огляду на міру сприяння наближенню відповідних бажаних станів в системі суспільних відносин, або ж, принаймні, здійсненню волі державної влади) [18, с. 367]. Зокрема, на рівні правової та моральної свідомості формуються базові критеріальні уявлення судді про справедливість, свободу, рівність, честь, гідність та інші деонтологічно-ціннісні орієнтири суддівського розсуду.

Що ж стосується інтерпретації змісту внутрішнього переконання як результату (а не засобу) дискреційної діяльності суддів, то у цьому плані воно полягає, по-перше, у впевненості суду в істинності наданих судові фактів та свідчень щодо обставин розглядуваної справи, а також правильності його висновків, які складають основу судового рішення [19, с. 555]. По-друге, воно виявляється й у прагненні переконати інших учасників процесу в правильності своєї позиції щодо обставин справи та ухвалюваного в ній судового рішення, яке є процесуальною формою закріплення такого переконання.

Тож, аналізуючи юридичний зміст внутрішнього переконання як засобу вільної оцінки доказів суб'єктами судочинства та ухвалення ними процесуальних рішень, не слід інтерпретувати таку свободу як «суб'єктивну довільність». Така свобода полягає виключно у процесуальній автономії суб'єктів правозастосування (висновки яких мають бути належним чином обґрунтовані на підставі результатів ретельного комплексного дослідження об'єктивно-фактичних обставин справи й перевірених свідчень) та невизнанні наперед встановленої сили будь-якого доказу. Поряд з цим, відсутність у законодавстві чітких нормативних критеріїв обґрунтованості рішень, постановлених на основі внутрішнього переконання уповноважених на те посадових осіб, створює широкі можливості для суб'єктивізму під час їх прийняття. Відтак, з метою протидії негативним ефектам

останнього, вбачається за доцільне узгоджувати нормативну регламентацію ухвалення таких рішень з логічними критеріями доказовості, безвідносними до змістовної специфіки розглядуваної ситуації та суб'єктивного ставлення до неї.

Висновки. Зміст внутрішнього переконання, як засіб вільної оцінки доказів суддями та прийнятих ними процесуальних рішень, попри широкі можливості для суб'єктивізму при їх ухваленні, не слід вважати «суб'єктивною довільністю», але для унеможливлення будь-яких негативних ефектів від ухвалення дискреційних рішень на основі внутрішнього переконання, його слід узгоджувати з логічними критеріями доказовості, безвідносними до змістовної специфіки розглядуваної справи та суб'єктивного ставлення судді до неї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Серкевич І.Р., Лісіцина Ю.О. Психологічні особливості внутрішнього переконання судді. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2022. № 11. С. 51–57. DOI: <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-11-08>.
2. Дроздович Н.Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 250–258.
3. Ванджурак Р. Вплив давньогрецької філософії права на сучасну українську юриспруденцію: монографія. Київ: Вістка, 2023. 248 с.
4. Вапнярчук В.В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 31. Том 3. С. 78–81.
5. Черновський О.К., Скуляк І.А. Внутрішнє переконання судді. *Право. Серія 18. Економіка і право*. 2011. № 15. С. 116–121.
6. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: збірник творів. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 240 с.
7. Барак А. Суддівський розсуд. Київ: Центр учб. літ., 2022. 320 с.
8. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Massachusetts: Harvard University Press, 1977. 563 p.
9. Сокалюк В.П. Існуючі стандарти доказування та внутрішнє переконання судді при ухваленні рішень по справі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1. С. 182–189. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.29>.
10. Андронов І.В. Категорія «істина» та обґрунтованість судового рішення в цивільному процесі. [Електронний ресурс]. Університетські наукові записки. 2006. № 3-4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_3-4_29.
11. Бут І.О. Використання стандарту доказування «баланс ймовірностей» у судовій практиці. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 227–233. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.40>.
12. Judgments – In Re B (Children) (FC) On Wednesday 11 June 2008 [2008] UKHL 35 on appeal from: [2008] EWCA Civ 282. URL: publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldjudgmt/jd080611/child-1.htm.
13. Pizzi W. Trials Without Truth: Why Our System of Criminal Trials Has Become an Expensive Failure and What We Need to Do to Rebuild It. N.Y.: New-York University Press, 2000. 257 p.
14. Гвоздік О. Логіко-семантичний аспект побудови стратегій розслідування. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2. С. 86–92. DOI: <https://doi.org/10.33270/02202002.86>.
15. Мелех Л.В. Трактатування юридичної відповідальності суддів в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 177–184.
16. Шепітько В.Ю. Психологія судової діяльності: навч. посіб. Харків: Право, 2006. 160 с.
17. Ткачук А. Внутрішнє переконання судді як метод і результат оцінки доказів у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 43–47.
18. Ванджурак Р. В. Координація онтологічних та деонтологічних аспектів розсуду суб'єктів правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 86: ч. 5. С. 365–374. DOI: [10.24144/2307-3322.2024.86.5.53](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.53).
19. Фурса С.Я. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: в 2 т. / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, С.В. Щербак; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2007. 916 с.